॥ श्रीजिनाय नमः ॥

॥ श्रीपुद्गलषट्त्रिंशिका सटीका ॥

(कर्ता—श्रीरत्नसिंहसूरिः)

छपावी प्रसिद्ध करनार—पंडित श्रावक हीरालाल हंसराज (जामनगरवाळा)

वीरसंवत—२४४०. विक्रमसंवत्—१९७०. सने—१९१४.

किं रु.-०-८-०

श्रीजैनभास्करोदय प्रेस. जामनगर.

॥ श्रीजिनाय नमः ॥

॥ अथ श्रीपुद्गलषट्त्रिंशिका सटीका प्रारभ्यते

(कर्त्ता—श्रीरत्नसिंहसूरिः)

छपावी प्रसिद्ध करनार—पंडित श्रावक हीरालाल हंसराज (जामनगरवाळा)

॥ मूलम् ॥—वुच्छं अप्पाबहुअं । दव्वा १ खेत्त २ द्ध ३ भावओ वावि ॥ अप्पएससप्पएसाणं । पुग्गलाणं समासेणं ॥ १ ॥ व्याख्या—अथ पंचमे शतेऽष्टमोद्देशके पुद्गलप्रदेशनिरूपणं. द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च सप्रदेशानां पुद्गलानां सूत्रोक्ताल्पबहुत्वभावनार्थं गाथाप्रपंचो वृद्धोक्तो विव्रियते, स चायं—द्रव्यतः सप्रदेशानामप्रदेशानां च, क्षेत्रतः सप्रदेशानामप्रदेशानां च, 'अद्धत्ति' कालतः सप्रदेशानामप्रदेशानां च, भावतः सप्रदेशानामप्रदेशानां च पुद्गलानामेकाणुकादिद्रव्याणामल्पबहुत्वं संक्षेपेण वक्ष्ये इति. अथाप्रदेशस्वरूपमाह—

॥ मूलम् ॥—दव्वेणं परमाणू । खित्तेणेगपएसमोगाढा ॥ कालेणेगसमइया । अपएसा पुग्ग-

ला हुंति ॥ २ ॥ व्याख्या—' दव्वेणंति ' अप्रदेशाः पुद्गला भवंतीति सर्वत्र योज्यं. तत्र द्रव्यतः परस्परासंपृक्ताः परमाणवोऽप्रदेशाः पुद्गला भवंति, क्षेत्रत एकनभःप्रदेशव्यापिनोऽप्रदेशाः पुद्गला भवंति. कालत एकसमयस्थितयोऽप्रदेशाः पुद्गला भवंतीति. भावाप्रदेशस्वरूपनिरूपणपूर्वकं तदल्पबहुत्वमाह--

॥ मूलम् ॥—भावेणं अप्पएसा । एगगुणा जे हवंति वन्नाइ ॥ तच्चिय थोवा जं गुण–बाहुल्लं पायसो दव्वे ॥ ३ ॥ व्याख्या—' भावेणंति ' भावत एकवर्णा इति. वर्णादिभिः पुद्गला अप्रदेशा भवंति. अयमर्थः—एकगुणकालकैकगुणपीतकादयो वर्णतः, एकगुणसुरभिप्रभृतयो गंधतः, एकगुणतिक्तप्रभृतयो रसतः, एकगुणरूक्षैकगुणस्निग्धप्रभृतयः स्पर्शतश्च पुद्गला भावाप्रदेशा भवंतीत्यर्थः. त एव ' थोवत्ति ' सर्वस्तोकाः, यतोऽन्ये प्रायशो गुणाः प्राचुर्येण भवंति. अयमर्थः–द्रव्येण प्रायेण द्व्यादिगुणा अनंतगुणांताः कालत्वादयः स्थानबाहुल्यादनंतगुणा भवंति. एकगुणकालकत्वादयस्त्वेकैकस्थानवर्तित्वेनाल्पा इति भावः ॥ ३ ॥

॥ मूलम् ॥—इत्तो कालाएसेणं । अप्पएसा भवे असंखगुणा ॥ किं कारणं पुण भवे ।

भवइ परिणामबाहुल्ला ॥४॥ व्याख्या–' इत्तोत्ति ' इतो भावप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशा असंख्यगुणा भवेयुः, कुतो हेतोः? उच्यते—परिणामानां बहुत्वात्. अयमर्थः—यो हि यस्मिन् समयेऽन्यद्वर्ण- गंधरसस्पर्शसंघातभेदात् सूक्ष्मबादरत्वादिपरिणामांतरमापन्नः, स तस्मिन् समये तदपेक्षया कालतोऽ- प्रदेश उच्यते. तत्र वर्णाः पंच, गंधौ द्वौ, रसाः पंच, स्पर्शा अष्टौ, एतेषु च विंशतौ पदेषु प्रति- पदं एकगुणकालकादयोऽनंतगुणकालकपर्यवसाना एकाद्येकोत्तरगणामनंता भेदाः पुद्गलानां प्राप्यं- ते. तेषु च सर्वेषु भेदेषु प्रतिभेदं यदा एकसमयस्थितिकास्तदा कालतोऽप्रदेशा भवंति. तथा वि- सकलितानां परमाणूनामेकपुद्गलस्कंधतया परिणमनं संघातः, एकद्रव्यात्परमाणूनां विघटनं भेदः. एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशे व्यादीनां परमाणूनामवस्थानं सूक्ष्मत्वं. सूक्ष्मपरिणामस्य द्रव्यस्य परमाणुसं- ख्यानतिक्रमेण प्रतिसमयमनेकानामंतःप्रदेशव्यापितया भवनं बादरत्वं. एतेष्वपि परिणामांतरेषु य- दा यदा पुद्गला एकसमयस्थितिकाः प्राप्यंते, तदा तदा कालतोऽप्रदेशा उच्यंते. इति प्रतिपरिणा- मं कालाप्रदेशसंभवात्तद्बहुत्वमिति. एतदेव भाव्यते—

॥ मूलम् ॥–भावेण अप्पएसा । जे ते कालेण हुंति दुविहावि ॥ ठगुणाइभवि एवं । भा-

वेणं जावणंतगुणा ॥ ५ ॥ व्याख्या–भावतो येऽप्रदेशास्ते कालतो द्विविधा अपि भवंति, अप्रदेशाः सप्रदेशाश्चेत्यर्थः. तत्र एकसमयस्थितिका अप्रदेशाः, द्व्यादिसमयस्थितयस्तु एकादेकोत्तरेण यावदसंख्यातसमयस्थितयः, ते सर्वे सप्रदेशा इत्यभिप्रायः. तथा भावेन द्विगुणादयोऽनंतगुणांता एवमिति द्विधा, कालतः सप्रदेशा अप्रदेशाश्च भवंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ततश्च–

॥ मूलम् ॥–कालापएसगाणं । एवं इक्किक्को हवइ रासी ॥ इक्किक्के ठाणंमि । एगगुणकालयाईसु ॥ ६ ॥ व्याख्या—' कालत्ति ' एकगुणकालिकद्विगुणकालिकादिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गुणस्थानके कालाप्रदेशानामेकैकराशिर्भवति. अयमर्थः—एकगुणकादय एकाद्येकोत्तरया गुणवृध्या अनंतगुणकालकांताः प्रतिगुणस्थानमनंताः पुद्गलाः संति. एवमेकगुणनीलादयोऽपि लभ्यंते इति. ततश्चानंतत्वाद्गुणस्थानकराशीनामनंता एव कालाप्रदेशराशयो भवंतीति ॥६॥ अत्र प्रेरकः—

॥ मूलम् ॥—आहाणंतगुणत्त—मेवं कालापएसयाणंति ॥ जमणंतगुणठाणेसु । हुंति रासीवि हु अणंता ॥ ७ ॥ व्याख्या–' आहत्ति ' एवमिति यदि प्रतिगुणस्थानकं कालाप्रदेशा अ-

धिका अभिधीयंते ततो भावप्रदेशेभ्यः कालप्रदेशा अनंतगुणाः प्राप्नुवंति. यतोऽनंतेषु एकगुणकालकद्विगुणकालकत्रिगुणकालकादिषु अनंतगुणकालकपर्यवसानेषु गुणस्थानकेषु राशयोऽप्यनंता भवंति. अथवासंख्यातगुणत्वमिष्यते इति ॥ ७ ॥ अत्रोत्तरं—

॥ मूलम् ॥—भन्नइ एगगुणाणवि—णंतभागंमि जं अणंतगुणा ॥ तेणासंखगुणच्चिय । हवंति नाणंतगुणियत्तं ॥ ८ ॥ व्याख्या—' भन्नइत्ति ' एकगुणकालकत्वादीनामपि अनंतगुणकालकत्वादयोऽनंतभागे एव वर्तंते, तेन भावप्रदेशेभ्यः कालप्रदेशाः परमाणुस्कंधा असंख्यातगुणा एव भवंति, न त्वनंतगुणा इति. अयमभिप्रायः—एकगुणकालकात्प्रभृति एकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्ध्या उत्कृष्टसंख्यातगुणकालं यावत् संख्यातानि गुणस्थानकानि लभ्यंते. ततः परमेकेनापि गुणेन वृद्धौ जघन्यासंख्यातगुणकालकपुद्गलस्कंधो व्यपदिश्यते. ततःप्रभृत्येकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्ध्या उत्कृष्टासंख्यातगुणकालं यावदसंख्यातानि गुणस्थानकानि लभ्यंते. ततः परमेकेनापि गुणेन वृद्धौ जघन्यानंतगुणकालकपुद्गलस्कंघो व्यपदिश्यते. ततः प्रभृत्येकाद्येकोत्तरेण गुणवृद्ध्योत्कृष्टानंतगुणकालकं यावदनंतानि लभ्यंते. तथा च सति यदनंतगुणकालकत्वादोनां पुद्गलस्कंधानामनंतराशयोऽ-

भिहितास्तथाप्यनंतस्यानंतभेदत्वात् , वक्ष्यमाणैकगुणद्रव्यराशि १ संख्यातगुणद्रव्यराशि २ असंख्यातगुणद्रव्यराशि ३ अनंतगुणद्रव्यराशि ४ रूपराशिचतुष्टये एकगुणकालकत्वादिद्रव्यराशेरपेक्षयानंतगुणकालकादिद्रव्यराशेः समग्रस्यापि अनंतभागवृद्धत्वेनाभिहितत्वात, तच्चेह लघु अनंतत्वं ज्ञेयं. ततः कालाप्रदेशानां नानंतगुणत्वं, अपि त्वसंख्यातगुणत्वमेवेति ॥ ८ ॥

॥ मूलम् ॥—एवं ता भावमिणं । पडुच्च कालापएसया सिद्धा ॥ परमाणुपुग्गलाइसु । दवे वि हु एस चेव गमो ॥ ९ ॥ व्याख्या—' एवंत्ति ' एवं तावद्भावं वर्णगंधादिपरिणाममिममभिहितस्वरूपमेकाद्यनंतगुणस्थानवर्तिनमित्यर्थः, प्रतीत्याश्रित्य कालतोऽप्रदेशाः पुद्गलाः सिद्धाः स्वरूपनिरूपणेन प्रतिष्ठिताः. द्रव्येऽपि द्रव्यपरिणाममप्याश्रित्य परमाण्वादिषु एवं भावपरिणामाभिहित एव प्रकारो ज्ञेयः. अयमभिप्रायः—ये परमाणवः परस्परमसंपृक्तास्ते द्रव्यतोऽप्रदेशा उच्यंते इति. ॥ ९ ॥ अथ क्षेत्राप्रदेशस्वरूपमाह—

॥ मूलम् ॥—एमेव होइ खित्ते । एगपएसावगाहणाईसु ॥ ठाणंतरसंकंति । पडुच्च कालेण मग्गणया ॥ १० ॥ व्याख्या—एवमेव द्रव्यपरिणामवद्भवति क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगाढादि-

षु पुद्गलभेदेषु स्थानांतरगमनं प्रतीत्य कालेन कालाप्रदेशानां मार्गणा, अयमभिप्रायः—यथा द्रव्यपरिणाममाश्रित्य परमाणवो द्रव्यतोऽप्रदेशाः, तथा एकैकनभःप्रदेशावगाहितायां सत्यां स्वस्वक्षेत्रममुंचतः क्षेत्रतोऽप्रदेशाः पुद्गला उच्यंते, तथा यदा यदा तु स्वस्वक्षेत्रांतरेषु पुद्गलाः संचरंति, प्रतिस्थानं च समयमनेकमवतिष्ठंते, तदा तदा कालतोऽप्रदेशाः पुद्गला व्यपदिश्यंत इति ॥ १० ॥ यथा क्षेत्रत एवमवगाहनादितोपीत्येतदुच्यते—

॥ मूलम् ॥—संकोयविकोयंपि हु । पडुच्च उगाहणाइ एमेव ॥ तह सुहुमबायरथिरे—यरे य सद्दाइपरिणामं ॥ ११ ॥ व्याख्या—' संकोयत्ति ' अवगाहनायाः संकोचं विकोचं च प्रतीत्य कालाप्रदेशाः स्युः, अयमभिप्रायः—ये ये परमाणुसंख्यापेक्षया स्तोकनभःप्रदेशावगाहिनो भूत्वा समयमेकं स्थित्वा पुनरन्यनभःप्रदेशावगाहिनो भवंति, तदा संकोचे विकोचेऽपि सति पुद्गलस्कंधाः कालतोऽप्रदेशाः स्युः. तथा सूक्ष्मबादरस्थिरास्थिरशब्दमनःकर्मादिपरिणामं च प्रतीत्य कालतोऽप्रदेशाः स्युः. अयमभिप्रायः—ये सूक्ष्मबादरादिपरिणाममापन्नाः पुद्गलस्कंधा यदा समयमेकमवतिष्ठंति तदा ते कालतोऽप्रदेशाः स्युः ॥ ११ ॥ ततश्च—

॥ मूलम् ॥—एवं जो सव्वोवि य । परिणामो पुग्गलाण इह समए ॥ तं तं पडुच्च एसिं । कालेणं अप्पएसत्तं ॥ १२ ॥ व्याख्या—एवं जोत्ति ’ एवमुक्तेन प्रकारेण यः सर्वोऽपि च परिणामः पर्यायांतरजवनं पुग्गलाणंति ’ परमाणूनां स्कंधानां चेहेति जिनप्रवचने वर्णितः, तं तं परिणाममाश्रित्य ‘ एसिंत्ति ’ पुद्गलानामेव समयस्थितिकानां कालेनाप्रदेशत्वं ज्ञेयमिति ॥ १२ ॥ तथा च सति किं सिद्धमित्यत आह—

॥ मूलम् ॥—कालेण अप्पएसा । एवं जावापएसएहिंतो ॥ हुंति असंखिज्जगुणा । सिद्धा परिणामबाहुल्ला ॥ १३ ॥ व्याख्या—‘ कालेणत्ति ’ ये जावतोऽप्रदेशा एकगुणकालकादयो ये च द्विगुणकालकादयोऽनंतगुणकालकांतादीन् यावद्भावतः सप्रदेशास्ते सर्वे कालत एकसमयस्थितिका अप्रदेशाः. एवमिति अनेन व्याख्यानेन जावाप्रदेशेज्यः कालाप्रदेशा एकगुणकालकद्विगुणकालकादीनां परिणामानंत्यात् पुद्गला असंख्यातगुणाः सिद्धा जवंतीति ॥ १३ ॥

॥ मूलम् ॥—इत्तो दव्वाएसेण । अप्पएसा हवंति असंखगुणा ॥ के पुण ते परमाणु । कह ते बहुयत्ति ते सुणसु ॥ १४ ॥ व्याख्या—‘ इत्तोत्ति ’ इतोऽनंतरोक्तेज्यः कालाप्रदेशेभ्यो ड-

व्यतोऽप्रदेशा असंख्यातगुणाः सिद्धा भवंति. के पुनस्तेऽत आह—परमाणवः, कथं ते बहवस्तदुच्यते ॥ १४ ॥

॥ मूलम् ॥—अणु १ संखिज्जपएसि य २ । असंख ३ अणंतपएसिया ४ चेव ॥ चउरो चिय रासीपुग्ग—लाण लोए अणंताणं ॥ १५ ॥ व्याख्या—' अणुत्ति ' परस्परासंबंधस्वभावानां परमाणूनामेको राशिः १, द्व्यणुकत्र्यणुकादीनामुत्कृष्टसंख्याताणुकांतानां स्कंधानां सर्वेषामपि संख्याताणुकव्यपदेशभाजां द्वितीयो राशिः २, जघन्यासंख्यातगुणकादीनामेकाद्येकोत्तरगुणवृद्धानामुत्कृष्टासंख्याताणुकांतानां सर्वेषामप्यसंख्याताणुकव्यपदेशभाजां तृतीयो राशिः ३, जघन्यानंताणुकादीनामेकाद्येकोत्तरगुणवृद्धानामुत्कृष्टासंख्याताणुकांतानां स्कंधानां सर्वेषामप्यनंताणुकव्यपदेशद्विगुणकालकादीनां परिणामानंत्यभाजां चतुर्थो राशिः. एत एव च राशयोऽनंतानां पुद्गलानां लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके भवंति ॥ १५ ॥

॥ मूलम् ॥—तत्थाणंतेहिंतो । सुत्तेणंतप्पएसिएहिंतो ॥ जेण पएसठाए । भणिया अणवो अणंतगुणा ॥ १६ ॥ व्याख्या—' तत्थत्ति ' तेषु चतुष्षु राशिषु यद्यप्यनंतप्रदेशिकाः स्कंधा अनं-

ताः संति, तथापि तेभ्योऽनंतप्रादेशिकस्कंधेभ्यः प्रदेशार्थतया परमाणवोऽनंतगुणाः सूत्रे उक्ताः. सूत्रं चेदं—सव्वथोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वठयाए, ते चेव पएसठयाए अणंतगुणा परमाणुपुग्गला दव्वठयाए अणंतगुणा संखिज्जपएसिया खंधा दव्वठयाए संखिज्जगुणा असंखिज्जपएसिया खंधा दव्वठयाए असंखिज्जगुणा. ते चेव पएसठयाए असंखगुणत्ति ॥ १६ ॥

॥ मूलम् ॥—संखिज्जइमे भागे । संखिज्जपएसियाण वट्टंति ॥ नवरमसंखिज्जपए—सियाण भागे असंख इमे ॥ १७ ॥ व्याख्या—'संखित्ति' संख्याताः प्रदेशाः परमाणवो येषां स्कंधानां ते तथा तेषां संख्येयतमे भागे वर्तते परमाणव इति. असंख्याताः प्रदेशाः परमाणवो येषां ते तथा तेषां चासंख्येयतमे भागे वर्तते परमाणव इति उक्तसूत्रप्रामाण्यात्. अयमाशयः—यथा किल कल्पनया शतस्य संख्येयतमो भागो विंशतिः, शतस्यैवासंख्येयतमो भागो दश, शतस्यैवानंततमो भागः पंच. एवमिहानया दिशा द्व्यणुकादिस्कंधेभ्यः प्रभृति संख्याताणुकस्कंधान् यावद्यः संख्याताणुकस्कंधराशिः, तदपेक्षया परमाणवः संख्येयतमे भागे वर्तंत इति, असंख्याताणुकस्कंधराश्यपेक्षया त्वसंख्येयभागे इति. परमार्थतस्तु परमाणूनामप्यनंतत्वं वक्ष्यत इति ॥ १७ ॥ अथ परमाणूनां बहु-

त्वं प्रथयन्नाह—

॥ मूलम् ॥—सइवि असंखिज्जपए—सियाण तेसिं असंखन्नागत्ते ॥ बाहुल्लं साहिज्जइ । फुम्मवसेसाहिं रासीहिं ॥ १८ ॥ व्याख्या—' सइत्ति ' सत्यप्यसंख्यानप्रदेशकेभ्यः स्कंधेभ्यः ' तेसिंति ' परमाणूनामसंख्येयन्नागत्वे बहुत्वं कथ्यते निश्चितमवशेषराशिभ्यां संख्यातप्रदेशिकानंतप्रदेशिकाभिधानाभ्यामिति. अयमभिप्रायः—संख्यातप्रदेशकराशेरपेक्षया सूत्रे संख्यातन्नागवर्तित्वं परमाणूनामुक्तं, ततोऽवसीयते तेषां बहुत्वं, अन्यथा संख्यातप्रदेशिकराशेरपेक्षयाऽसंख्येयन्नागे अनंतभागे वा ते परमाणवोऽनविष्यन्निति परमाणूनां स्वरूपतो बहुत्वं प्रसाध्येयुः ॥ १८ ॥ इदानीं कालाप्रदेशिकेभ्योऽसंख्यातत्वमाह—

॥ मूलम् ॥—जेणिक्कारासिणोच्चिय । असंखन्नागेण सेसरासीणं ॥ तेणासंखिज्जगुणा । अणवो कालापएसेहिं ॥ १९ ॥ व्याख्या–' जेणिक्कत्ति ' येनैकराशेरेवासंख्यातप्रदेशकस्कंधराशेरेव, संख्यातप्रदेशकस्कंधराशेस्तु संख्यातन्नागे वर्तते, संख्यातन्नागस्य च विवक्षया पूर्वोक्तयुक्त्या च नात्यंतमल्पतेति, न कालतः सप्रदेशेषु च वृत्तिमतामणूनां बहुत्वात्, कालाप्रदेशानां च समयमात्रका-

लावस्थायित्वेनात्यंतमल्पत्वात्, कालाप्रदेशेभ्योऽसंख्यातगुणा द्रव्याप्रदेशा इति ॥ १९ ॥

॥ मूलम् ॥—इत्तो असंखगुणिया । हवंति खित्तापएसिया समए ॥ जं ते ता सव्वेवि य । अपएसा खित्तउ अणवो ॥ २० ॥ व्याख्या—' इत्तोत्ति ' इतो द्रव्याप्रदेशेभ्यः क्षेत्राप्रदेशिका असंख्यातगुणा भवंति, तस्मात्ते परमाणवः ' ता ' इति तावदर्थे, स च क्रमोपन्यासे, वक्ष्यमाणगाथोक्तद्विप्रदेशादिद्रव्यापेक्षैकनभःप्रदेशावगाहितया सर्वेऽपि क्षेत्रतोऽप्रदेशा एवेति. न ह्येकः परमाणुर्बादरपरिणामोऽपि द्व्यादीन्नभःप्रदेशान् व्याप्नोति ॥ २० ॥

॥ मूलम् ॥—दुपएसियाइएसु वि । पएसपरिवड्ढिएसु ठाणेसु ॥ लब्भइ इक्किक्कोवि य । रासी खित्तापएसाणं ॥ २१ ॥ व्याख्या—' दुपएत्ति ' प्रदेशशब्दः परमाणुपर्याय इह गृह्यते, ततो द्विप्रदेशादिकेष्वपि स्कंधेषु प्रदेशपरिवर्धितेषु स्थानेषु एकाद्येकोत्तरेण परमाणुः परिवर्धते. तेषु क्षेत्राप्रदेशानामेकैक एव राशिर्लभ्यते, अयमर्थः—द्व्यणुकस्कंधा बादरपरिणामतया केचिद् द्विद्विप्रदेशावगाहिनः, केचित्तु सूक्ष्मपरिणामतयैकनभःप्रदेशावगाहिन इति. एवं त्र्यणुकस्कंधाः केचिद्बादरपरिणामतया त्रित्रिनभःप्रदेशावगाहिनः, केचिद्बादरसूक्ष्मपरिणामतया द्विद्विनभःप्रदेशावगाहिनः,

केचित्सूक्ष्मपरिणामतयैकैकनभःप्रदेशावगाहिनः. एवं चतुरणुकस्कंधा अपि. केचिच्चतुश्चतुर्नभःप्रदेशावगाहिनः, केचिद् द्विद्विनभःप्रदेशावगाहिनः, केचित्त्वेकैकनभःप्रदेशावगाहिन इति. अनया दिशा पंचाणुकषडणुकादयोऽनंताणुकांताः स्कंधा एकैकनभःप्रदेशावगाहिनोऽपि लभ्यंत इति. तथा च सति द्व्यणुकादीनामनंताणुकांतानां क्षेत्रतोऽप्रदेशानां प्रतिप्रदेशं परमाणुवृद्धिस्थानमेकैक एव राशिरिति ॥ २१ ॥ अथ क्षेत्रतः सप्रदेशानामसंख्यगुणतामाह—

॥ मूलम् ॥—इत्तो खित्तापएसेण । चेव सपएसया असंखगुणा ॥ एगपएसोगाढो । मुत्तुं सेसावगाहणया ॥ २२ ॥ व्याख्या—'इत्तोत्ति' एभ्यः क्षेत्राप्रदेशेभ्यः सकाशात् क्षेत्रतः सप्रदेशा असंख्येयगुणाः, यत एकैकप्रदेशावगाहान् मुक्त्वा 'सेसावगाहणयत्ति' द्व्यादिनभःप्रदेशावगाहिनः स्कंधाः सर्वेऽपीह गृह्यंते इति. अयमर्थः—द्व्यणुकस्कंधानां क्षेत्रावगाहनापेक्षया द्वे राशी, एक एकैकनभःप्रदेशावगाढानां स्कंधानां, द्वितीयस्तु द्विद्विनभःप्रदेशावगाढानां स्कंधानां, तथा त्र्यणुकस्कंधानां क्षेत्रावगाहनापेक्षया त्रयो राशयः, एक एकैकनभःप्रदेशावगाढानां, द्वितीयो द्विद्विनभःप्रदेशावगाढानां, तृतीयस्तु त्रित्रिनभःप्रदेशावगाढानां स्कंधानां.

तथा चतुरणुकस्कंधानां चत्वारो राशयः, एक एकैकनभःप्रदेशावगाढानां, द्वितीयो द्विद्विनभःप्रदेशावगाढानां, तृतीयस्त्रित्रिनभःप्रदेशावगाढानां, चतुर्थस्तु चतुश्चतुर्नभःप्रदेशावगाढानां स्कंधानां, एवं पंचाणुकस्कंधानां पंच राशयो यावदसंख्याताणुकस्कंधानां क्षेत्रावगाहापेक्षयाऽसंख्याना राशयः. अनंताणुकस्कंधानां तु क्षेत्रावगाहापेक्षयानंता राशयः. सकललोकाकाशप्रदेशाग्रस्यासंख्यातस्यैव सर्वत्र भणनादिति. एवं च सति ये द्व्यणुकादयोऽनंताणुकांताः स्कंधा एकैकनभःप्रदेशावगाहिनो राशयस्ते सर्वे क्षेत्रतः सप्रदेशा इति ॥ २२ ॥ शेषत्वं भावयन्नाह—

॥ मूलम् ॥—ते पुण डुपएसोगा—हणाइया सव्वपुग्गला सेसा ॥ ते अ असंखिज्जगुणा । अवगाहणठाण बाहुल्ला ॥ २३ ॥ व्याख्या—ते पुनर्द्विप्रदेशावगाहनादिकाः ' सव्वपुग्गलत्ति ' समस्ता द्व्यणुकादयोऽनंताणुकाः स्कंधाः शेषाव्यतिरिक्ताः क्षेत्राप्रदेशपुद्गलेभ्य इत्यस्याध्याहारः, ते पुनः क्षेत्रतः सप्रदेशाश्च संख्यातगुणा. अवगाहनास्थानानां बाहुल्यात्. अयमाशयः—परमाण्वादीनामनंताणुकस्कंधानामपि पुद्गलानामेकैकनभःप्रदेशलक्षणानामेकमेवावगाहनास्थानं, क्षेत्राप्रदेशानां क्षेत्रतः सप्रदेशानां द्व्यादिनभःप्रदेशप्रभृतीन्यसंख्याननभःप्रदेशपर्यंतान्यसंख्यातानि अवगाहनास्थाना-

नीति ॥ २३ ॥ अथ द्रव्यतः कालतो भावतश्च सप्रदेशानां प्रमाणमाह—

॥ मूलम् ॥—दव्वेण हुंति इत्तो । सपएसा पुग्गला विसेसहिया ॥ कालेण य भावेण य । एमेव भवेवि सेसहिया ॥२४॥ व्याख्या—' दव्वेणत्ति ' भावाप्रदेशाः १००० कालाप्रदेशाः २००० द्रव्याप्रदेशाः ५००० क्षेत्राप्रदेशाः १०००, एभ्यः क्षेत्रतः सप्रदेशेभ्यो द्रव्यतः सप्रदेशाः पुद्गला विशेषाधिकाः. तथा द्रव्यसप्रदेशाः ९९००० सप्रदेशाः ९८००० सप्रदेशाः ९५००० सप्रदेशाः ९०००० ततः सप्रदेशेभ्यः कालतः सप्रदेशा विशेषाधिका इति ॥ २४ ॥ अमीषां विशेषाधिकत्वे युक्तिमाह—

॥ मूलम् ॥—भावाईया वुड्ढी । असंखगुणिया जमप्पएसाणं ॥ तो सप्पएसयाणं । खित्ताइ विसेसपरिवुड्ढी ॥ २५ ॥ व्याख्या—' भावाइत्ति ' यस्मादप्रदेशानां पुद्गलानां भावादिका भावमादौ कृत्वा वृद्धिरसंख्यगुणिता. आदिशब्दात्कालद्रव्यक्षेत्राणि गृह्यंते. अयमर्थः—भावाप्रदेशेभ्यः कालतोऽप्रदेशाः पुद्गला असंख्यगुणाः, कालाप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशा असंख्यगुणाः, द्रव्याप्रदेशेभ्यः क्षेत्राप्रदेशा असंख्यगुणा इति. ' तोत्ति ' तस्मात्सप्रदेशानां पुद्गलानां क्षेत्रादिका क्षेत्रमादौ कृत्वा वैपरीत्येन क्रमशो विशेषपरिवृद्धिर्बोधव्या. क्षेत्रतः सप्रदेशेभ्यो द्रव्यतः सप्रदेशा विशेषाधिकाः.

पुद्गल-
सटी-
१६

द्रव्यतः सप्रदेशेभ्यः कालतः सप्रदेशा विशेषाधिकाः. कालतः सप्रदेशेभ्यो भावतः सप्रदेशा विशेषाधिका इति ॥ २५ ॥ अथ मिश्राल्पबहुत्वमाह—

॥ मूलम् ॥—मीसाण संकमं पइ—पएसा खित्तउ असंखगुणा ॥ भणिआ सठाणे पुण । थोवच्चि अ ते गहेअवा ॥ २६ ॥ व्याख्या—' मीसाणत्ति ' मिश्राणामित्यप्रदेशसप्रदेशानां मीलितानां संक्रमंप्रतिऽप्रदेशेभ्यः सप्रदेशेष्वल्पबहुत्वविचारसंक्रमे क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्यः क्षेत्रतः सप्रदेशा असंख्यगुणाः. स्वस्थाने पुनरप्रदेशान् विहाय केवलं सप्रदेशाचिंतायां द्रव्यकालभावानां सप्रदेशानां क्रमशो विशेषाधिकानामपेक्षया स्तोका एव. ते क्षेत्रतः सप्रदेशा इति ॥ २६ ॥ एतदेवोच्यते—

॥ मूलम् ॥—खित्तेण सप्पएसा । थोवा दव्वद्भावउ अहिया ॥ सपएसप्पाबहुयं । सठाणे अवउ एवं ॥ २७ ॥ व्याख्या—' खित्तेणत्ति ' शेषसप्रदेशापेक्षया क्षेत्रतः सप्रदेशाः स्तोकाः, स्तोकत्वे च साध्ये युक्तिः पूर्वविचारितैव. ' दव्वद्भावउ अहियत्ति ' द्रव्यतः कालतो भावतश्च सप्रदेशाः क्रमशो विशेषाधिकाः. अर्थत इति व्याख्यानापेक्षया इदं स्वस्थाने सप्रदेशानां पुद्गलानामल्पबहुत्वमवगंतव्यमिति ॥ २७ ॥ अल्पबहुत्वसंख्यामाह—

॥ मूलम् ॥—पढमं अप्पएसाणं । बीयं पुण होइ सप्पएसाणं ॥ तईयं पुण मीसाणं । अप्पबहु अह्वउ तिन्नि ॥ २८ ॥ व्याख्या—' पढमंति ' प्रथमं द्रव्याद्यप्रदेशानां चतुर्णां पुद्गलराशीनां परस्परमल्पबहुत्वमुक्तं. द्वितीयं तेषामेव द्रव्यादितः सप्रदेशानां. तृतीयं मिश्राणामिति सप्रदेशानां मिलितानामित्यर्थतो व्याख्यानद्वारेण त्रीण्यल्पबहुत्वानि भवंति. सूत्रे त्वेकमेवाल्पबहुत्वमिति. ॥ २८ ॥ सप्रदेशानामन्योन्यं ह्रासवृद्धिप्रमाणमाह—

॥ मूलम् ॥—ठाणे ठाणे वुड्ढइ । भावाईणं जमप्पएसाणं ॥ तं चिय भावाईणं । परिहस्सइ सप्पएसाणं ॥ २९ ॥ व्याख्या—' ठाणेत्ति ' भावादीनामादिशब्दात्कालद्रव्यक्षेत्राणामप्रदेशानां स्थाने स्थाने यद्वर्धते तदेव सप्रदेशानां भावादीनां परिह्रस्यते. यथा किल कल्पनया लक्षं पुद्गलाः, तेषु भावतः कालतो द्रव्यतः क्षेत्रतश्चाप्रदेशाः क्रमेण एक द्वि पंच दशसहस्रसंख्याः संहताः, सप्रदेशास्तु नवनवति अष्टनवति पंचनवति नवतिसहस्रसंख्याः, ततश्चाभावप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्रं वर्धते, तदेव भावतः संप्रदेशेभ्यः कालतः सप्रदेशेषु हीयते. तथा यदेव कालाप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशेषु सहस्रत्रयं वर्धते तदेव कालसप्रदेशेभ्यो द्रव्यसप्रदेशेषु हीयते. त-

था यदेव द्रव्याप्रदेशेभ्यः क्षेत्राप्रदेशेषु सहस्रपंचकं वर्धते, तदेव द्रव्यसप्रदेशेभ्यः क्षेत्रसप्रदेशेषु हीयत इति. स्थापना सूत्रमध्ये विलोक्या ॥ २९ ॥

॥ मूलम् ॥—अहवा खित्ताईणं । जमप्पएसयाण हायए कमसो ॥ तं चिय खित्ताईणं । पविड्ढइ सप्पएसाणं ॥ ३० ॥ व्याख्या—' अहवेत्ति ' अथवा द्रव्यक्षेत्रादीनां यदप्रदेशानां हीयते क्रमशस्तदेव सप्रदेशानां क्षेत्रादीनां परिवर्धते इति. अयमर्थः—क्षेत्राप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशेषु पंच सहस्रा हीयंते. तत एव क्षेत्रतः सप्रदेशेभ्यो द्रव्यसप्रदेशेषु वर्धते. तथा य एव द्रव्यतोऽप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु त्रयः सहस्रा हीयंते, त एव द्रव्यसप्रदेशेभ्यः कालप्रदेशेषु वर्धते. तथा यदेकं सहस्रं कालाप्रदेशेभ्यो भावाप्रदेशे हीयते तदेव कालसप्रदेशेभ्यो भावसप्रदेशेषु वर्धते इति ॥ ३० ॥

॥ मूलम् ॥—अवरुप्परप्पसिद्धा । वुड्ढी हाणी अ होइ दुण्हंपि ॥ अपएस सप्पएसाण । पुग्गलाणं स लक्खणओ ॥ ३१ ॥ व्याख्या—' अवरुत्ति ' परस्परतोऽन्योन्यापेक्षया प्रकर्षेण सिद्धा प्रतिष्ठिता स्वलक्षणतः स्वस्वरूपतो वृद्धिर्हानिश्च भवति, द्वयोरपीति पुद्गलानां भावकालद्रव्यक्षेत्रविशिष्टानां क्रमोत्क्रमाभ्यां वृद्धिहानिमतां अप्रदेशराशेः सप्रदेशराशेश्चेत्यर्थः ॥३१॥ अमुमेवार्थं व्यनक्ति—

॥ मूलम् ॥—ते चेव य ते चउहिंवि । जमुवचरिज्जंति पुग्गला दुविहा ॥ तेण उ वड्ढी हाणी । तेसिं अन्नोन्न संसिद्धा ॥ ३२ ॥ व्याख्या—‘ ते चेवत्ति ’ तस्मात्पुद्गला द्विविधाः सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्यर्थः, उपचर्यंते विशिष्यंते चतुर्भिरपि भावकालादिभिः, परमार्थतस्तु त एव ते नान्ये. अयमर्थः—ये किल कल्पनया पुद्गला लक्षसंख्या उक्तास्ते परमार्थेन त्वनंताः संति. तेषां मध्यात्केचिद् द्रव्यतोऽप्रदेशाः, शेषास्तु द्रव्यतः सप्रदेशाः. य एव द्रव्यतोऽप्रदेशाः सप्रदेशाश्च विचार्यंते, तेन तेषां पुद्गलानां वृद्धिर्हानिश्च अन्योन्यसिद्धा इतरेतराश्रयेति परस्परापेक्षयेत्यर्थः ॥ ३२ ॥

॥ मूलम् ॥—एएसिं रासीणं । निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं ॥ बुद्धीए सव्वपुग्गल—जावं तावाण लक्खाउ ॥ ३३ ॥ व्याख्या—‘ एएसिंत्ति ’ एतेषां राशीनामिदं प्रत्यक्षं निदर्शनं भणामि, बुद्ध्या कल्पनया यावंतः सर्वे पुद्गलास्तावंतो लक्षा इति ॥ ३३ ॥

॥ मूलम् ॥—इक्कं च दो य पंच । दस य सहस्साइ अप्पएसाणं ॥ भावाईणं कमसो । चउण्हवि जहोवइट्ठाणं ॥ ३४ ॥ व्याख्या—‘ इक्कं चेति ’ एकं द्वे पंच दश सहस्राणि अप्रदेशानां भावकालद्रव्यक्षेत्राणां चतुर्णामपि यथोपदिष्टानां क्रमेणावगंतव्यानि ॥ ३४ ॥

॥ मूलम् ॥—नउई पंचाणुउई । अट्ठाणउई तहेव नउई ॥ एवइयाइं सहस्साइं । सप्पएसाण विवरीयं ॥ ३५ ॥ व्याख्या—' नउईत्ति ' वैपरीत्येन सप्रदेशानां नवतिश्च सहस्राणां क्रमेणावगंतव्या. वैपरीत्यं चेदं—क्षेत्रतः सप्रदेशानां नवतिसहस्राणि, द्रव्यतः सप्रदेशानां पंचनवतिः सहस्राणि, कालतः सप्रदेशानामष्टनवतिः सहस्राणि, भावतः सप्रदेशानां नवनवतिः सहस्राणीति.

॥ मूलम् ॥—एएसिं जहासंभव—मत्थोवणयं करिज्ज रासीणं ॥ सब्भावओ य जाणिज्जा । ते अणंते जिणाभिहिए ॥ ३६ ॥ व्याख्या—' एएसिंत्ति ' एतेषां पूर्वोक्तानां सप्रदेशानां राशीनां यथासंभवमर्थोपनयं अर्थभावनां कुर्यात्. अर्थभावना तु सप्रदेशानामल्पबहुत्वविचाररूपा पूर्वव्याख्याने कृतैवेति नेह प्रतन्यते. अत्र लक्षसंख्यानां पुद्गलानामल्पबहुत्वविचारणमव्युत्पन्नमतिशिष्यव्युत्पादनार्थं, परमार्थतस्तु तान् पुद्गलाननंतान् जिनाभिहितान् जानीयादिति ॥ ३६ ॥ इति श्रीमच्छ्रीरत्नसिंहसूरिभिर्विरचिता पंचमभगवत्यंगपंचमशतकप्ररूपितपुद्गलषट्त्रिंशिकावृत्तिः समाप्ता. श्रीरस्तु.

आ ग्रंथ श्रीजामनगरनिवासी पंडित श्रावक हीरालाल हंसराजे स्वपरना श्रेयमाटे पोताना छापखानामां छापी प्रसिद्ध कर्यो छे. ॥ समाप्तोऽयं ग्रंथो गुरुश्रीमच्चारित्रविजयसुप्रसादात् ॥ श्रीरस्तु ॥

॥ इति श्री पुद्गलषट्त्रिंशिका सटीका समाप्ता ॥